ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Μνήμων

Τόμ. 13 (1991)

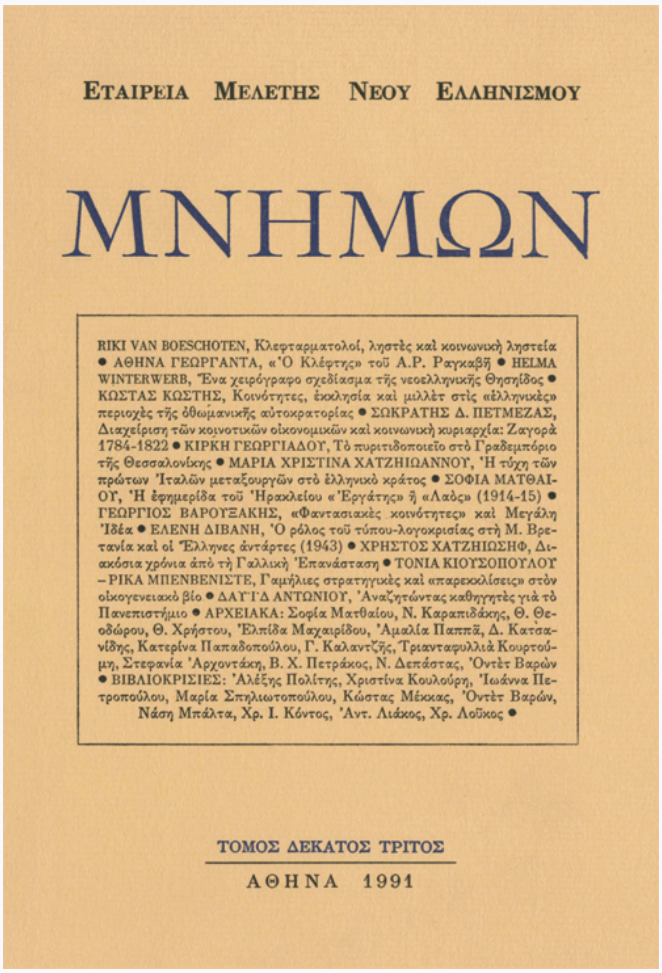

Αλέξης Πολίτης, Η ανακάλυψη των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984, 422 σ.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

doi: 10.12681/mnimon.474

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΟΥΚΟΣ Χ. (1991). Αλέξης Πολίτης, Η ανακάλυψη των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984, 422 σ. *Μνήμων*, *13*, 406–408. https://doi.org/10.12681/mnimon.474

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** EKT | **Πρόσβαση:** 12/10/2026 16:12:23

Ἀλέξης Πολίτης, *Ἡ ἀνακάλυψη τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν*, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1984, 422 σ.

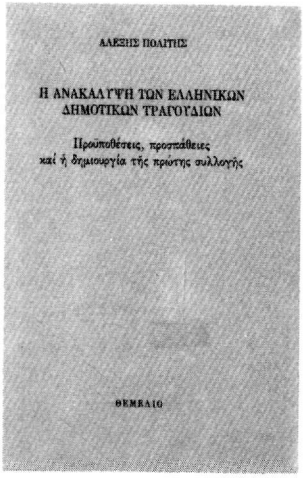

Τὸ ἔργο μοιάζει μὲ ἀστυνομικὴ ἱστορία: ἐνῶ περιμένεις ἀπὸ κάποιον «φωτισμένο» Ἕλληνα τὴν ἀνακάλυψη, τὴν πρωτοβουλία ἔχουν οἱ Γερμανοὶ ρομαντικοί, γιὰ νὰ κλέψει τελικὰ τὴν παράσταση ἕνας Γάλλος. Ἡ διαφορὰ ἐδῶ εἶναι ὅτι ἐπειδὴ ὁ Ἀλέξης Πολίτης δὲν εἶναι μυθιστοριογράφος ἀλλὰ ἱστορικός, χωρὶς νὰ μᾶς στερεῖ ἀπὸ τὴν ἀγωνία μας, μᾶς ἐξηγεῖ ἀναλυτικὰ καὶ μεθοδικὰ ποιοὶ καὶ γιατὶ φαίνονται νὰ ἀποκλείονται ἀπὸ τοὺς πιθανοὺς «ὑπόπτους» καὶ ποιοὶ καὶ γιατὶ συγκεντρώνουν τὶς περισσότερες προϋποθέσεις γιὰ τὸ ἐγχείρημα: τὴν ἔκδοση τῆς πρώτης συλλογῆς. Ἔχεις, πάντως, τὴν αἴσθηση ὅτι ὡς τὸ τέλος ὅλα εἶναι πιθανὰ —ὄχι μικρὸ ἐπίτευγμα γιὰ ἕνα ἱστορικὸ ἔργο.

Ξεκινώντας ὁ συγγραφέας ἀπὸ τὴ βασικὴ θέση ὅτι προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν εἶναι ἡ διαμόρφωση ἐθνικῶν συνειδήσεων, ἀναζητεῖ τὶς πρῶτες σχετικὲς ἐνέργειες στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, στὴν περίοδο, χοντρικά, 1770-1830. Ἐκεῖ μὲ τὴν πολλαπλὴ ἀνάπτυξη, τὴν κυριαρχία μερικὲς φορές, τῆς μεσαίας τάξης ἐπαναπροσδιορίζονται οἱ ἔννοιες τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ κράτους. Ἡ γένεση τῶν ἐθνικῶν συνειδήσεων ὁδηγεῖ στὴν ἐμφάνιση τοῦ ρομαντισμοῦ καὶ τῶν ἐθνικῶν λογοτεχνικῶν σχολῶν. Στὴν Γερμανία, ἰδιαίτερα, ὅπου ὑπῆρχε πρόβλημα ἐθνικῆς ἑνότητας, ἡ ἀνακάλυψη τῆς ἐθνικῆς λογοτεχνίας λειτούργησε ὡς πολιτισμικὴ ἀπάντηση στὸ αἴτημα γιὰ αὐτόνομη ὕπαρξη τοῦ ἔθνους. Ἡ στροφή, ἑπομένως, τῶν Γερμανῶν στὴ δημοτική τους ποίηση συνδύαζε τὶς πνευματικὲς τάσεις μὲ τὶς πολιτικὲς ἀνάγκες, ἀνταποκρινόταν στὰ αἰτήματα τῆς κοινωνίας, γι' αὐτὸ καὶ καρποφόρησε. Ἀντίθετα, στὴ Γαλλία, ὅπου δὲν συνέτρεχαν ἱστορικοὶ λόγοι, καθυστέρησε τὸ λαογραφικὸ ἐνδιαφέρον.

Ὅταν ἡ ὀπτικὴ γωνία τῶν Εὐρωπαίων ἄλλαξε ὡς πρὸς τὸ λαϊκό τους πολιτισμὸ καὶ τὰ λαϊκὰ τραγούδια ἐνσωματώθηκαν στὴ λογιοσύνη, τὰ ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια δὲν ἔμειναν ἔξω ἀπὸ τὸν προβληματισμό τους. Ἡ ἔνταξη αὐτὴ ὀφείλεται κυρίως στὸ γεγονὸς ὅτι εἶχαν ἀρχίσει σταδιακὰ οἱ Νεοέλληνες νὰ θεωροῦνται ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Στὴν ἀλλαγὴ αὐτὴ δὲν συνέβαλαν μόνο οἱ περιηγητὲς ἀλλὰ καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Ἕλληνες μὲ τὴν ἔντονη, ἀπὸ τὸ 18ο αἰώνα κυρίως, παρουσία τους στὰ μικρὰ καὶ μεγάλα κέντρα τῆς Εὐρώπης. Τὸ 1800 τὸ μάθημα τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσας ἄρχισε νὰ διδάσκεται στὴν École des langues orientales.

Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου παρακολουθοῦνται οἱ προσπάθειες, ἁπλὲς ἢ πιὸ σύνθετες, γιὰ τὴ δημιουργία συλλογῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν. Ἀναλυτικὰ περιγράφεται ἡ ἀπόπειρα (1804) τοῦ J.C.L. de Sismondi, Ἑλβετοῦ γαλλόφωνου, τοῦ ὁποίου ἀναζητεῖται ἡ θέση στὸ κύκλωμα τῶν ἰδεῶν τῆς ἐποχῆς, ὁ φιλελληνισμός του, ἡ σχέση του μὲ τὸ γερμανικὸ ρομαντισμό, τὸ τί εἶχε στὸ νοῦ του ὅταν ἐνδιαφερόταν γιὰ τὰ ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια.

Δὲν μπορεῖ νὰ μὴν ἐπισημάνει κανεὶς ἐδῶ τὴν εὐρύτητα τῶν πηγῶν καὶ βοηθημάτων στὰ ὁποῖα ἀνέτρεξε ὁ συγγραφέας γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῶν μαρτυριῶν ποὺ χρειαζόταν. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνο ἡ εὐρύτητα, εἶναι, κυρίως, ἡ κριτικὴ χρησιμοποίηση τῶν πληροφοριῶν. Ὁ χειρισμὸς τῶν παραπομπῶν στὶς ὑποσημειώσεις, ὁ τρόπος παρουσίασης τῶν παραθεμάτων εἶναι ἕνα μάθημα ἱστορικῆς μεθόδου. Δείχνουν, συγχρόνως, καὶ τὸ σεβασμὸ τοῦ συγγραφέα πρὸς τὸν ἀναγνώστη.

Ἡ ἀπόπειρα τοῦ Sismondi ἀποδείχθηκε πρώιμη. Δέκα χρόνια ἀργότερα, στὰ 1814-1815, ὁ Γερμανὸς βαρόνος Werner von Haxthausen θὰ ἀνανεώσει τὴν προσπάθεια καὶ θὰ ἐπιτύχει τὸν καταρτισμὸ τῆς πρώτης συλλογῆς ἀπὸ 50 τραγούδια. Τὸν βοήθησε τὸ εὐνοϊκὸ κλίμα τῆς Βιέννης: ἡ ἰσχυρὴ ἑλληνικὴ παροικία καὶ ἡ ἄφιξη ἐκεῖ πολλῶν λογίων μὲ ἀφορμὴ τὸ συνέδριο τῆς Βιέννης. Τὰ τραγούδια μεταφράστηκαν στὰ γερμανικὰ καὶ παρουσιάστηκαν, ἀνάμεσα σὲ ἄλλους, στὸν Κοπιτάρ, τὸν J. Grimm, τὸν Γκαῖτε, τὸν ἱστορικὸ B. G. Niebuhr. Δὲν τυπώθηκαν ὅμως καὶ ἔτσι ἡ ἀπήχησή τους ἔμεινε στὸν κύκλο τῶν μυημένων.

Οἱ εὐρωπαϊκὲς αὐτὲς ἀναζητήσεις φαίνεται ὅτι εἶχαν κάποια ἀπήχηση στοὺς Ἕλληνες, ἰδιαίτερα σὲ ὁρισμένες κοινωνικὲς ὁμάδες, ὅπου ἡ οἰκονομικὴ ἀπογείωση εἶχε δημιουργήσει τὶς προϋποθέσεις γιὰ μεταλλαγὲς στὶς συνειδήσεις, γιὰ διανοητικὴ ἀπελευθέρωση. Ἡ κυρίαρχη τάση εἶναι αὐτὴ τοῦ Κοραῆ: τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος θὰ διαμορφωθεῖ μὲ τὴ διεύρυνση τῆς παιδείας ποὺ θὰ ἐπιτρέψει τὸ φωτισμό του καὶ θὰ τὸ ἀπαλλάξει ἀπὸ τὸ σκοτεινὸ παρελθόν, ἐνῶ ἕνας ἀριθμὸς λογίων θὰ ἀναλάβει τὸ σχετικὸ ἔργο. Ἡ σύλληψη αὐτὴ στηρίζεται στὰ σχήματα τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὁ Ἀλέξης Πολίτης προβάλλει ὡς ὑπόθεση ἐργασίας μία παράλληλη ἐκδοχή: μήπως σὲ ἄλλα περιβάλλοντα ἀπὸ αὐτὰ τοῦ Παρισιοῦ, στὴ Βιέννη γιὰ παράδειγμα ἢ τὴν Τεργέστη ἢ τὶς πόλεις τῆς Γερμανίας, οἱ ἐκεῖ ἐγκατεστημένοι Ἕλληνες ὁδηγοῦνται σὲ μιὰ ἄλλη σύλληψη τοῦ ἐθνισμοῦ ποὺ στηρίζεται στοὺς προβληματισμοὺς τῆς γερμανικῆς σκέψης, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους ἡ ἐθνικὴ συνείδηση «προϋπάρχει στὸ λαὸ καθαρότερη καὶ χρέος τῶν ἡγετικῶν τάξεων εἶναι νὰ τὴν προβάλει καὶ διόλου νὰ τὴν ὑπερβεῖ». Ἡ διερεύνηση αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης ὁδηγεῖ στὴ διαπίστωση ὅτι ὁρισμένες μαρτυρίες φαίνεται νὰ ὑποδηλώνουν ὅτι ὑπῆρξε καὶ ἡ τάση αὐτή, ἀλλὰ παρέμεινε περιθωριακή. Μὲ τὴν ἔκρηξη, μάλιστα, τῆς Ἐπανάστασης παύει τελείως νὰ ὑφίσταται γιατὶ οἱ Ἕλληνες ἐπιβεβαιώνουν πλέον τὸν ἐθνισμό τους μὲ τὰ ὅπλα καὶ ὄχι μὲ κείμενα φιλολογικά. Ἡ Ἐπανάσταση χρειάζεται γιὰ τοὺς σκοπούς της τὰ ἰδεολογικὰ ὅπλα τοῦ Διαφωτισμοῦ ὄχι τοῦ Ρομαντισμοῦ. Τὰ τραγούδια ποὺ κυρίως χρησιμοποιοῦνται εἶναι οἱ πολεμικοὶ θούριοι.

Ὡστόσο, ἡ Ἐπανάσταση τῶν Ἑλλήνων συνταράσσει τὶς εὐρωπαϊκὲς συνειδήσεις, ἰδιαίτερα στὸ χῶρο τῆς φιλελεύθερης ἀντιπολίτευσης. Μέσα σὲ ἕνα κλίμα ἔντονου φιλελληνισμοῦ ὁ Γάλλος J. A. Buchon πλησιάζει πολὺ κοντὰ στὴν ἔκδοση τῆς πρώτης συλλογῆς ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν. Φαίνεται ὅμως ὅτι δὲν εἶχε τὴν ἀπαιτούμενη φιλολογικὴ προετοιμασία. Τὸ κενὸ καλύπτει ὁ συμπατριώτης του Κ. Φοριὲλ (1823: ἡ ἀγγελία τῆς ἔκδοσης, 1824-1825: ὁ πρῶτος καὶ δεύτερος τόμος τῶν *Chants populaires de la Grèce moderne*) ὁ ὁποῖος ἐπιβάλλεται ἀμέσως μὲ τὴν ποιότητα τῆς δουλειᾶς του καὶ ἀποθαρρύνει, ἔτσι, τὴν παράλληλη προσπάθεια τῶν Γερμανῶν, ποὺ τὴν ἐνθαρρύνει καὶ ὁ Γκαῖτε, νὰ προλάβουν τὸν Φοριὲλ μὲ τὴν ἔγκαιρη ἔκδοση τῆς συλλογῆς τοῦ Haxthausen.

Στὸ τρίτο τμῆμα τοῦ βιβλίου παρουσιάζεται ὁ Claude Fauriel (1772-1844). Αὐτοδίδακτος ἀλλὰ μὲ εὐρύτατη μόρφωση καὶ γλωσσομάθεια θὰ ἐπηρεάσει μὲ τὴν ἔντονη

προσωπικότητά του πρόσωπα ὅπως ὁ Victor Cousin, ἡ Mme de Staël, ὁ B. Constant, ὁ A. Manzoni κ.ἄ. Ἔργο ζωῆς του ἡ «Ἱστορία τῆς ποίησης τοῦ Νότου». Ἡ διερεύνησή του θὰ ὠθήσει τὸν Φοριὲλ νὰ ἀναζητήσει τὴ γένεση τῆς ποίησης σὲ ὅλες τὶς λογοτεχνίες. Εἶχε, ἑπομένως, ὅλα τὰ ἐφόδια νὰ ἐκτιμήσει τὴ σημασία τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, παράλληλα, ἀποτέλεσε, μεταξὺ τῶν ἄλλων, πρόκληση γιὰ τὶς δημοκρατικές του πεποιθήσεις (ὁ ἴδιος ἀνῆκε στὸν κύκλο τῶν Ἰδεολόγων). Θέλησε νὰ συμβάλει κι αὐτὸς στὴ διεύρυνση τῶν φιλελληνικῶν τάσεων τῆς γαλλικῆς κοινωνίας. Οἱ νεοέλληνες φίλοι του τὸν συνέδραμαν μὲ τὶς πληροφορίες τους. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς προβάλλονται πλουσιοπάροχα, καὶ ἀπολαυστικά, μέσα ἀπὸ τὶς σχέσεις τους μὲ τὸν Φοριέλ: ὁ ὑπολογιστὴς Α. Μουστοξύδης, ὁ αἰσθαντικὸς Τριαντάφυλλος Πατσούρας, ὁ ἐριστικὸς Χριστόδουλος Κλονάρης, ὁ Ν. Πίκκολος, ὁ Ἰω. Γ. Μακρῆς, ὁ Ν. Μαυρομμάτης. Ὁ κύκλος δηλαδὴ τοῦ Κοραῆ, ἂν ἐξαιρέσουμε τὸν Μουστοξύδη —ὁ τελευταῖος εἶχε βοηθήσει καὶ τὸν Sismondi στὸν καταρτισμὸ τῆς συλλογῆς του, ἐνῶ ὁ Θ. Μανούσης τὸν Haxthausen. Ὅλοι ὅμως αὐτοὶ στάθηκαν ἁπλῶς συλλέκτες καὶ πληροφορητές. «Ἡ συλλογὴ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν», ἐπισημαίνει ὁ Α. Πολίτης, «εἶναι ἔργο τοῦ Φοριέλ, ὄχι τῆς ἐπαφῆς του μὲ τοὺς Ἕλληνες φίλους του», «αὐτὸς πρόβαλλε μιὰ πολιτισμικὴ ἀξία ποὺ δὲν συμπεριλαμβανόταν στὸν κόσμο τους».

Ὁ Φοριὲλ νόμισε ὅτι ἡ ἔκδοση τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν θὰ ἦταν ἕνα μικρὸ διάλειμμα στὸ μεγάλο του ἔργο γιὰ τὴν ποίηση τοῦ Νότου. Ἐπειδὴ αὐτὸ δὲν ὁλοκληρώθηκε, τὰ ἑλληνικὰ τραγούδια, ἡ μόνη αὐτοτελὴς ἐργασία του, τὸν ἐξέφρασαν περισσότερο ἀπὸ ὅσο ὁ ἴδιος εἶχε φανταστεῖ.

Στὸ τέταρτο καὶ τελευταῖο τμῆμα τοῦ βιβλίου ὁ συγγραφέας, μὲ ζηλευτὴ φιλολογικὴ ἐπάρκεια, ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνασυγκροτήσει τὰ διάφορα στάδια τῆς ἐργασίας τοῦ Φοριέλ: ἀπὸ τὴ συγκέντρωση τῶν πρώτων τραγουδιῶν ὡς τὴν παράδοση τοῦ τελικοῦ σώματος στὸ τυπογραφεῖο. Ἡ περιπλάνηση αὐτὴ —ποὺ δὲν θὰ ἦταν δυνατὴ χωρὶς τὴ «ψηλαφητὴ» σχέση τοῦ συγγραφέα μὲ τὰ κατάλοιπα τοῦ Φοριὲλ— ἀναδεικνύει καὶ τὴ στάση τοῦ Φοριὲλ ἀπέναντι στὸ ὑλικό του: «εἶχε ξεπεράσει τὰ ὅρια τῆς ἐποχῆς του». Τὸ ἐπίμετρο («ἀποσπασματικὸ χρονικὸ τῆς ἔκδοσης») καὶ τὰ διάφορα παραρτήματα ὁλοκληρώνουν τὸ ἔργο.

Ἡ σκιαγράφηση αὐτὴ μεταφέρει πολὺ ἀμυδρὰ τὸν πλοῦτο τῆς ἀφήγησης καὶ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ συγγραφέα. Τὰ δημοτικὰ τραγούδια εἶναι ἕνα θέμα ἔντονα ἰδεολογικοποιημένο γιατὶ συνδέεται μὲ τὴ λαϊκὴ δημιουργία καὶ τὴν ἐθνικὴ ταυτότητα. Ὁ Α. Πολίτης, στηριζόμενος σὲ ἐξαντλητικὴ ἔρευνα τῶν πηγῶν καὶ κριτικὴ ἀντιμετώπιση τῶν ὅσων ἔχουν ὡς τώρα γραφεῖ σχετικά, διατυπώνει ἀπόψεις ποὺ ἔρχονται σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ καθιερωμένα σχήματα. Τὸ ἔργο του ἀνήκει στὴν κατηγορία ἐκείνων ποὺ μποροῦν νὰ εὐαισθητοποιήσουν ὄχι μόνο τοὺς ἐπαγγελματίες ἱστορικοὺς καὶ φιλολόγους, ἀλλὰ τοὺς ἐκπαιδευτικούς, τοὺς φοιτητές, κάθε φιλίστορα.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ